

JANUS

SZIJÁRTÓ ZSOLT

A kastély, a falu és az erdő

A lokalitás képei Belső-Somogyban

XI. 3.

Somogyfajsz látképe. A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, 1990-es évek vége.

Kastély, falu, erdő* – különböző, mégis egymásra vonatkoztatott földrajzi helyek, alávétve tér és idő, hatalom és kiszolgáltatottság társadalom által diktált szabályainak; helyek, amelyeket hol sűrűbb, hol ritkább kommunikációnyalábok ölelnek körül és kapcsolnak egybe; helyek, amelyek ténylegesen is léteznek, emberi életek díszlet-színtereként és helyek, amelyek rendelkeznek egy másfajta létezőmóddal is: emberek vágyaiban, fantáziáiban, elképzeléseiben.

Ezek a helyek „megszokott/bevett” nézőpontból érdektelenek: a világtól elzárt, alig 500 fős kis települést a 60-as években végzett néprajzi kutatás a lehető legalacsonyabbra értékelte: „Jellegtelen. Felmérésre érdemes épületet nem találtam” – olvasható a településlapra... Ott van aztán a műemlékvédelem listáján sem szereplő kastély, amely még az 1800-as évek végén, fénykorában is tucatépítmény volt: a napóleoni háborúkon meggazdagodott, nemességet vett kereskedőcsaládok egyik új státuszt-reprezentálni-hivatott-épülete – mostani lepusztultságában pedig ez a hajdani állapot is csak nehezen, hosszas levéltári utánjárás révén rekonstruálható. A falu körüli települések, puszták esetében semmifajta hivatal pecsétjére nincs szükség ahhoz, hogy rájőjjünk: már nagyon régen értéktelennek, védelemre-érdemtelennek találtattak, s ennek megfelelő bán(t)ásmódban részesültek – elég csak végigmenni az egyetlen utcán, a bedőlt falú, megbontott tetőzetű házak között. Mégis, mitől válhatnak ezek a tucattelepülések, amelyeken átrobogva semmin sem akad meg az élményekre éhes szem – számunkra/egy kutatás számára – érdekessé, egyedivé, kiemelésre méltóvá?

Ha valamilyen hívó szó hatására vagy a véletlen szeszélyének engedve mégiscsak megállunk, ki- vagy leszállunk és körülnézünk az átlagtelepülés cseppet sem feltűnő főterén, nem az otthon megszokott ‘városi vidék’ fogad bennünket, de nem is a turistaparadicsomok jellegzetes mesterséges környezete – egy idegen és érthetetlen világ tárul elénk, amely első pillantásra nem sok kapaszkodót nyújt. Kicsit hosszabban elidőzve fülünkbe jutnak néha nehezen értelmezhető történetfoszlányok, sokszorosán megtárgyalt, lé-

---

* 2002 tavaszán és késő nyarán a pécsi Bölcsészettudományi Kar Kommunikációs Tanszéke több alkalommal végzett terepmunkát Belső-Somogyban, Somogyfajszon és környékén (Libickozmán, Kürtőpusztán, Kakpusztán és Pusztakovácsiban). A kutatásban résztvevő diákok: Berta János, Bódi Jenő, Egyed Zsuzsanna, Hemző Róbert, Kádár Anna, Németh Annamária, Novák Eszter, Óvári Csaba, Pecák Judit, Sárvári Zita, Sleiner Tamás és Tucsek Nikolett voltak. A következőkben olvasható szöveg e kutatás főbb kérdésfelvetéseit és néhány hipotézisét kísérli meg összefoglalni. Köszönöm a kutatásban résztvevők inspiratív ötleteit, a kézirat kritikus olvasóinak tisztázó megjegyzéseit.

Köszönet a Somogy Természetvédelmi Szervezet vezetőinek, Tömösváry Tibornak és Hivatal Nándornak a helyszínen nyújtott segítségükért.

Jelen füzet a Közelítés Galériában (Pécs) 2002. november 26 – december 9. között *A kastély, a falu és az erdő – a lokalitás képei Belső-Somogyban* címmel létrehozott kiállítás katalógusa.

nyegtelennek tűnő hírek és ezeken keresztül a helyek elkezdenek lassan alakot öltetni: emberek különböző csoportjai jelennek meg, akik ezt a számukra különleges és egyedi teret belakják, formálják és átalakítják – életformák, amelyek a „helyükön levőnek” tűnnek, vagy éppen idegennek hatnak az adott miliőben.

Ugyanakkor e földrajzi terek nem csupán díszletként, átalakítható és átalakítandó nyersanyagként szolgálnak, hanem sokkal aktívabban vesznek részt a körülöttünk zajló társadalmi-kulturális folyamatokban, mint gondolnánk. Helyek, ahogy 'beépülnek' és felkapottá válnak – vagy ellenkezőleg: elpusztulnak, nyom nélkül eltűnnek, visszaalakulnak csupasz földrajzi objektumokká; helyek, amelyek vegetálnak, túlélnek, leszakadnak vagy fejlődnek.

Persze más időtávlatok érvényesek itt, mint azt emberi mértékkel mért életünkben megszoktuk, másfajta tehetetlenségi nyomaték is munkál érrefelé – ha figyelmesen nézünk, akkor láthatjuk, ahogyan a 'long durée', ez a történészek által definiált időszeglet a maga lassú, de kitartó módján dolgozik, s mint valami függvény, kijelöli a kisebb léptékek számára az őket megillető értékészletet és értelmezési tartományt. De nézhetjük mindezt másféle szemszögből is: a helyek, ahogyan szívósan és észrevétlenül a maguk képére formálják azt, aki a maguk képére akarta őket formálni.

Fallon Kund Béla somogyfajszki földbirtokos vadászaton. A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, 1930-as évek.

I.

Az erdőbe vezető egyik úton, egy székelkapun áthaladva egyik pillanatról a másikra magunk mögött hagyjuk a falut, a lakott vidéket és kicsit a civilizációt – csönd van körülöttünk, s a szemünk csak lassan szokja meg a szűrt, zöldes fényeket. Utak – az aszfaltozott makadám először szélesebb földutakká, végül keskeny gyalogösvényekre bomlik – vezetnek némileg kaotikus rendtelenségben távolbavesző céljaikhoz. Nem turistavidék ez, parkerdők gondosan tisztántartott, megbízhatóan felcímkézett ösvényfolyosókból álló vidéke, nem is találkozunk szabadidőruhas vagy tipikus természetjáró ancúgos, ezüstpapírból szendvicset evő alakokkal. Ami körülöttünk van, az néhol – a tarvágások által lecsupasztított domboldalakon, a vadászat céljára emelt objektumok körül vagy a kevéske megművelt területen – tisztán ipari táj, néhol pedig, az utaktól kicsit messzebb, nehezen áttekinthető, sokszor áthatolhatatlan, emberi tevékenységektől nem érintett vidék.

Valahogyan mások a nagyságrendek is – bár a civilizáció szinte felszabdalta, részekre osztotta, s a maga objektumaival, jelzéseivel ellátva egyben a maga képére is formálta a tájat, mégis szemmel láthatóak a különbségek. S ha elkezd ránk esteledni, a kerékpárra kicsit ráhajolva magunk is megértjük, mit takarnak valójában a megnevezések: a 'sűrű', a 'rengeteg' – azt a tájat, amelyben elvész az egyén, vagy egész egyszerűen nem is kerül be viszonyítási alapként 'képbe'.

Az erdő és a lakott világ határán különböző objektumok találhatóak – egy híd, egy szépen felújított kis kápolna vagy éppen egy beomlott vízimalom. Építmények a mindennapokból, de nemcsak azok: határvidéken járunk, ahol nincsenek tiszta funkciók, szilárd kontúrú tevékenységek, csak az átmenetiség: egy kicsi az 'itt'-ből, s már valamennyi az 'ott'-ből is. De reális létezésük nem is fontos; pusztá jelekként, tájékozási pontokként szolgálnak csupán a fogódzókat kereső szemnek.

Az erdőnek van egy sötét, éjszakai része is – nyomasztó titkok, sűrű rejtélyek birodalma; az erdő, ami sokat, (sőt: mindent) látott, de magában is rejt, tragikus sorsok, véletlen szerencsétlenségek sokszor néma szemtanúja. Fangorn erdeje ez, háttérben figyelő szempárokkal, nem-emberi időtávlatokban is otthonosan mozgó ent-lényekkel, az egymásra rétegződött esemény-avar fölé boruló, egymásba záródó fakoronákkal.

Az erdő – s ez olyan közhely, amelyet a betyárokkal, erdei pásztorokkal és más periférikus társadalmi csoportokkal foglalkozó néprajzi, társadalomtörténeti kutatás alaposan feldolgozott – egyben törvényen- és társadalmon kívüliséget is jelent. Persze ez a törvényen-kívüliség is megszelídült az utóbbi időben, esetünkben alig néhány emberre korlátozódik, s a hatályon kívül helyezett szabályok is inkább a munka törvénykönyvében, nem pedig a büntetőtörvénykönyv paragrafusai között találhatóak.

Az erdő a kalandok, a bátorságot, férfiasságot próbára tevő tevékenységek színtere is – nemcsak a vadászaté, persze, főként és elsősorban azé, de másoké is: a tereplovaglás, a terephajtás megszállottjai egyrészt divathullámok követői, de egyúttal a test és a lélek próbára tevői is. Erdei rafting.

Sajátos, férfias világ ez – nők csak véletlenül jelennek meg ennek a világnak a perifériáján; mint az egyenjogúságukat ezen a szintéren (is) bizonyító amazonok, magányos remete-matrónák. Persze a férfiak is magányosak...

E világ fontos, az emberekkel csaknem egyenrangú szereplői az állatok: ahogyan bizonytalan kontúrú testek a közeli bozótból, vagy éppen a távoli égből figyelik tétova lépteinket. Aztán – hirtelen színhelyváltással – felbukkannak az ember környezetében, kissé szelídített turistalátványosságként, kissé gyermeki énünk kifejezőiként. Így – eredeti életvilágukból kiszakadva – már nem is olyan rejtélyesek, önmagukba záródó, titkokat rejtő lények, hanem inkább az idegen közegben furcsán csetlő-botló, groteszk alakok. Vagy mehetünk egy állomással tovább: ott vannak a természetfilmek szinte teljes mértékben 'deanimalizált', immár tipikus emberi tulajdonságokkal felszerelkezett szereplői. Végül egy újabb (végső) snitt: erőszakos haláluk, legyilkolásuk után trófeaként felkerülni a falra, a szobabelső vagy a nyilvános tér egyik kitüntetett pontjává válni, egy végső pózba merevedve tekinteni le – az alant zajló, változatos és mozgalmas életre.

Teri néni és Irénke néni Kakpusztán. Sárvári Zita felvétele, 2002. augusztus 30-31.

A fajszi erdő. A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, 1930-as évek.

Mozgást érzékelő, fákra szerelt infrakamerák az erdőben: a vörös-pontnyalábokból álló, a sötétebb háttér előtt folyamatosan pulzáló vonalak ugyanúgy kiemelik a gyakran használt utakat, a találkozások szintereit, a terecskékké öblösödő gyalogösvényeket, mint ahogyan a tárgylemezre cseppentett, megfestett folyadék szerteszt-szaladó ágai kirajzolják az anyag szerkezetét. És ha a kamerák mellett mikrofonok is lennének: milyen beszélgetés-foszlányokat, zaj-töredéket rögzítenének – itt és ott?

Az erdő mint életvilág – ha képzeletben harminc-negyven évvel korábban haladunk át a székelykapu alatt, teljesen más kép fogadna bennünket: nyüzsgő települések, iskola és templom az erdő közepén, irtásföldek és nagy kondák, zsúfolásig megtelt gazdasági épületek, az erdei vasút megállójából terményeikkel a piacra igyekvő asszonyságok. Az esküvői fotón – szemben a fényvel – ott áll az egész település. Csak néha zavarja meg ezt a világot a nagybetűs történelem – német és szovjet tankok egymásnak feszülése – vagy lokális kis háborúskodások a m.-i és s.-i uradalom között. Aztán – átlagos történet, még ha az itt élők számára egyedi és drámai is – hirtelen megszűnik ennek a világnak a létalapja; a családok elköltöznek, az épületek lassan összedőlnek, a természet (a történelem? a politika? a véletlen?) valamilyen ravaszszággal mégiscsak fogást talált.

Az ily módon kiüresedett természeti tér nagyon hamar nyitottá válik ilyen-olyan irányokból érkező, különböző kulturális kontextusokban gyökerező, s emiatt sokszor egymásnak homlokegyenest ellentmondó jelentéstudajdonítások számára. Persze ez túl egyszerű és tankönyvíví: maga a földrajzi tér ennyi idő – 20-30 év – alatt nem üresed(het)ett ki, hiszen nyomok, emlékek formájában továbbra is magában őrzi önnön múltját és éppen ez a kötött és szabad vegyértékeket egyaránt tartalmazó potenciál az, amely megnyitja a terepet a különböző kulturális kolonizációk előtt.

Ha figyelmesen körülnézünk, láthatjuk a jövőt is, mindjárt több kiadásban – váltsunk csak jegyet először az erdő közepén emelt Disney-világ (amúgy: fogadó) bejáratánál: méretre nyírott pázsit – 'a legjobb sportfű-keverék' -, a kert végén magasodó vadaspark palánkja, amelynek túloldalára a kilövésükre váró vadállatok tömege vet súlyos árnyat, aztán cingár rézki-lincs az ajtókon vagy éppen szauna és kifeszített tollaslabdaháló az erdei patak partján. Tipikus 'nem-helyen' (Auge) kortyolhatjuk frissen csapolt sö-rünket, amely megsemmisít, felold mindenfajta történetileg-kulturálisan kialakult lokalitást, tetszőlegessé és esetlegessé teszi a készen kapott környezetet.

S ugyanakkor van ennek a jövőnek egy másik olvasata is, amely visszatérést ajánl a múltba, ráadásul nem a közelmúltba, hanem évszázadokkal korábban, egy gyéren lakott, csak félig történeti, archaikus világba. Szürkemarkarha-gulya, gyönyörű ligetes legelők, hajnalban menetrendszerűen útnak induló ménes. S ehhez az archaikus utazáshoz a háttérben ciripelő nagyfeszültségű távvezeték szolgáltat folyamatos zenei aláfestést.

A Somogy Természetvédelmi Egyesület szürkemarkarha-gulyája. Sleiner Tamás felvétele, 2002. május 28.

Romos ház Kakpusztán. Németh Annamária felvétele, 2002. május 25.

II.

Ott van a kastély is, rögtön a falu központjában, a templom és az egykori kocsmá mellett, földrajzilag a falu felett, mintegy uralva a lenti világot. Aki a kastélyt birtokolja, az ellenőrzi a vidéket, szemmel tarthatja az utakon közlekedőket, a munkába igyekvő vagy éppen otthon unatkozó helybelieket. A kastélyban lakni – a horizontot kémlelni, a faluban lakni – a kastélyt figyelni.

A kastély épületén éppen csak túl, már ott húzódik az idegen, másik világ külső határa, az erdő. A parkban bolyongva könnyen magunk mögött hagyhatjuk a meghitt, belkott világot, s pár pernyi séta után már máshonnan ismerős illatok, újfajta fények és szokatlan hangok lepik el érzékszerveinket. A kastély lakóit ugyanakkor nemcsak a közelség egzotikuma vonzotta, nem csupán a közeli erdő és tó számított a szalonhoz képest sokszor kipróbált más-világnak, hanem a távolság egzotikuma is hatott: a kastély termeiben a keleti gyűjtemény tárgyai és az afrikai nagyvadak kitömött preparátumai között igazi tigris gondoskodott a valóságosság legmagasabb fokáról.

Igen, a kastélyból vezet(ett) út a nagyvilág felé: az itt lakók sokkal mobillabb életformát képviseltek/képviselek, mint a falubeliek; belgiumi gyárak, grazi bérházak vagy éppen a skóciai természetvédelmi központ a tanúk arra, hogy a külföld, a főváros innét sokkal elérhetőbb volt, mint akár 100 méterrel odébből. A kastély valamelyik rejtett zugában folyamatosan kegyegő óra sem a közeli templomtorony lomha ütése mentén méri az időt – több számlapból álló, igazi világra ez, belekapcsolódva távoli helyek időstruktúrájába vagy akár az Internet világidejébe.

Négyesfogat a Kund-kúria előtt. A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, 1930-as évek.

A Kund-család szalonjában háromnegyed négykor. A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, 1930-as évek.

A kastély körüli park mint sajátos átmeneti zóna: még nem erdő, s már nem (csak) civilizáció. Egykor szigorú rend szerint ültetett és gondosan nevelt fák, cserjék, virágok, mára kiszáradt, felszabdalt, kaotikus (rom)kert(rom); egykor egy család szerves élettere – az 'ánglus' – manapság pedig (még most, több mint fél évszázad után is) félénken és idegenkedve használt alkalmi közösségi tér, a futballpályát körülölelve, a tornaterem, a kastély és az idősek otthona háromszögellésébe beszorítva.

A kastély belsejében is megtalálható egy sajátos kettősség – egyrészt egy sötét és nyirkos föld alatti rész, elfalazott, tompán kongó téglapótlások, nem tudni hova vezető, mikor és ki(k) által épített folyosók. Ezek a falak egy elrejtett, nem-nyilvános életről mesélnek, a megháborodott elméjű báronőről, a gyámság alá helyezett fiatal uraságról, a haramiak által meggyilkolt öregúrról. S a föld felett egy másik élet – nappali, tiszta és áttekinthető, családi ünnepek, beszélgetések színtere, mely nyitott a falu, de a világ felé is. Gyerekek szaladgálnak önfeledten a virágágyas körül, fiatal lányok és fiúk lovagolnak ki a napfényben fürdő tóhoz, vagy kirándulnak ünnepelő ruhában a kis kerti kápolnához.

A kastélynak – és egyáltalán: ennek a hevenyészve felskiccelt földrajzi térnek – nem csupán valódi, hús-vér lakói vannak, elképzelt világok kitalált szereplői éppúgy részesei a falak között és falakon túl zajló mindennapok történéseinek, mint például P. a faluból, vagy éppen a valódi pisztolytáskájából képzeletbeli fegyverét elő- előrántó, enyhén fogyatékos csend- és rendbiztos. Zavarbaejtően összemosódnak e két, látszatra hermetikusan elzárt világ alakjai és törvényszerűségei: hogy megbizonyodhassunk az imaginációk, elképzeltések, vágyak nagyon is vastag valóságáról, elég csak rápillantani a kastélypark közepén magasodó/mélyülő – floridai delfinmedencéket felidéző – egyelőre még üresen álló vidrariumra. Vagy hozhatunk

példát a túloldalról is: 'Fallon Kund Béla' és a 'belgiami kisasszonyok', a kastély egykori lakói és tulajdonosai semmivel sem reálisabb alakok az emlékezet mindent egyneműsítő közegében, mint a bivalyerejű nemes Tallós Gyula, a Fekete István regény helybéli molnárról mintázott figurája.

De ez az imaginárius világ nem tértől, időtől független valóságdarab (ha ez a szó itt egyáltalán használható), sem a platonai ideák örök és mozdíthatatlan otthona; hiszen ezek a bizonytalan kontúrú fantázia-alakok hirtelen, látszatra minden különösebb ok nélkül éles – néha bántóan éles – reflektorfényvel megvilágítva előtérbe kerülnek, máskor pedig szinte teljesen áttetsző köd-figurákként olvadnak be a bizonytalan kontúrokkal rendelkező háttérbe. Gondoljuk csak meg: ennek a kis térszeletnek a történelme (s mindenkori jelene) akár úgy is leírható volna, mint e fantázia-világ időnkénti benépesülésének és kiüresedésének története, aholis a változások mögött nem csupán véletlen események, kontingenciák állnak (persze: azok is), hanem nagyon is markáns szereplők, magvas ideológiákkal és kellő eltökéltséggel – vagy ellenkezőleg: ezek hiányával.

Es itt is legalább két idősíkkal van dolgunk: a fantázia, az emlékezet világának időkezelése sokkal lazább, megengedőbb, mint a történelmi időé. Ha valahol, akkor ebben az esetben alkalmazható a 'párhuzamos egyidejűség' kifejezés, ahogyan Fajszy nagyfejedelem és Matula bácsi, Haracsi Ferkó, a múlt századi betyár és Kund Béla, a nagy Afrika-vadász az időnek ugyanazt a szeletét lakják, ugyanazon díszletelem mögé húzódva várják hol eredményesebben, hol hiábavalóan az ügyelő szólítását. Imaginatív szinkretizmus.

Malomépület. A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, 1930-as évek.

A kastély a 60-as években moziként is működött: a falubeliek, amint beléptek a nagyterembe, s helyet foglaltak Gyula bácsi mozigépe előtt, a vászonnal szemben, valós emberek helyett elképzelt életekkel, sorsokkal találkozhattak. Ahogyan a film hangos, monoton, mégsem kellemetlen zajjal járó csévélődése („hangosfilm”) megtöltötte a rossz akusztikájú teret, ahogyan a nézők megjegyzéseikkel, érzelmkitöréseikkel kísérték a partizánok legújabb győzelmét – ez másfél órára ugyanúgy találkozót jelentett egy elképzelt, nem reális világgal, mint korábban béresként, egyszerű munkásként pár pillanatra bekukkantani a bárók középnemesi életének kulisszái mögé.

S ezzel még nincs vége a díszterem metamorfózisának: egy szép napon, 1968 környékén, német filmesek lepték el a környéket, tarsolyukban egy 19. században játszóó orosz regénnyel, melynek hatására a falusiak statiszták-ká váltak, a kastély pedig egy történet díszletévé alakult át. Milyen lehetett vajon megtapasztalni teljesen más kulturális kontextusokból származó jelentések felbukkanását a megszokott földrajzi helyen, látni, mások hogyan tekintenek a kastélyra, a falura, az ott lakók közvetlen környezetére, s végül szemügyre venni, hogyan fest mindez (a kiürült – mert széthordott – berendezésű nagyterem egy múlt századi orosz kúria némileg lelakott szalonjaként, a kert zezugai mint egy kilátástalan szerelem intim szemtanúi) a filmvásznon? Folyamatos oscillálás Fantáziaország és a realitás között, örökös voyeurség.

III.

A falu történelme – nagy alakú, 'hivatali pánclban' őrzött könyv, újságkivágások, gondosan felragasztott dokumentációk szigorú kronológiába rendezve; mégis, átlapozva semmivel nem tudunk meg többet az itt lakó emberekről – életükről, barátaikról –, mint az erdő társadalmon-kívüljeiről.

A falu másfajta idő-léptéket ismer, mint az erdő vagy a kastély: mindenki emlékszik – persze pro és kontra különbözően, de ezt megszokhattuk – az 1992-es nagy gazdasági csődre, az önkormányzat fizetésképtelenné válására, s az azt követő 'megszorító intézkedésekre', vagy a 2002-es választásokon az országos mintát hűen leképező politikai sárdobálásra. A lépték ugyanaz: legfeljebb a mindenkori viszonyítási pontok változnak a csoportok vagy az egyének preferenciáinak megfelelően – ilyen időkarók a játék-automata előtt eltöltött havonkénti fizetésnapok, a szomszédvárral vívott, s a bíró által rendszeresen 'elcsalt' hetenkénti derbuk a focipályán, a családok között heves vetélkedést kiváltó főzőverseny az évenkénti falunapon; vagy jó évtizede, kissé már az emlékezet kódébe burkolva az iskola visszatelepítése vagy éppen a templom rendbetétele.

Az osztopáni kocsmában háromnegyed tizenkettőkor. Németh Annamária felvétele, 2002. augusztus 28.

Pipázó férfi a fajszi falunapon.
Németh Annamária felvétele, 2002. június 1.

Fagyizó kislány a a fajszi falunapon.
Németh Annamária felvétele, 2002. június 1.

Tűzcsapra könyöklő férfi a fajszi falunapon.
Németh Annamária felvétele, 2002. június 1.

A falu 'fentje' a kastély, az iskola/óvoda és a templom hármassága által definiálódik – erőteljesen szabályozott, szigorúan körülzárt terek, s a hozzájuk tartozó státusz-emberek, a falu átlagos idejétől eltérő, 'hivatali' időrenddel; míg a 'lent', az alvég, a kocsmá(k) és a bolt(ok) a nyilvános élet, sőt: a szabadidő színtere. 'Leereszkeszteni': valamennyire elszakadni a sokszor kilátástalanul behálózó kötöttségektől, beszélgetésekbe bonyolódni, a nyilvános érdeklődés előterébe kerülni. 'Felmenni': nem-szeretem-munkát végezni vagy ügyet intézni, hivatali szerepet eljátszani. Ugyanakkor a kép sokkal árnyaltabb: miközben 'itt' is ('ott' is) azt figyelik, amiről ('itt is') 'ott is' beszélnek/tesznek, a két szféra szereplői nem nagyon érintkeznek egymással, s mikor mégis megjelennek a másik, eltérő interakciós szabályokkal rendelkező helyszínen, mozgásuk zavart, viselkedésük kényszeredett lesz.

Ha a falu e két fontos csomópontjától – némi pihenés, netán ügyintézés után – elindulunk traktorral vagy terepjáróval, kerékpárral vagy fogattal (kicsit a kiindulási helyszíntől is függően), pár méter után már az erdőben találjuk magunkat. Így a 'startpozíció' nagyon sokszor meghatározza a befutható pályákat, azt, hogy milyen szándékokkal, elképzelésekkel, tervekkel közelítjük meg a másik oldalt. Valami azonban elvitathatatlanul közös: a küllőket ellepő – biztató nevével ellentétben -, sokszor veszteglésre kényszerítő, mély futóhomok.

A falu körül különböző szatelit-települések húzódnak: a puszták (S.- és K.pusztá), amelyek sorsa jól mutat egy lehetséges és fenyegető utat, a lecsúszás, a slum-ösödés nagyon is reális veszélyét. Vagy a másik oldalon, szinte egymáshoz láncolva egy még nagyobb ellenség, P., a szomszéd nagyközség, amellyel a 60-as években megkötött kényszer- (s nem: érdek)házasságot csak nagy erőfeszítések árán sikerült megszüntetni, de melynek hatásai még mindig érezhetőek. Aztán távolabbi kapcsolatok a közeli kisvárosokkal, M.-val és K.-ral, melyek munkahelyek, s a fogyasztás helyei is egyben. Nincs messze – főleg nyaranta – a Balaton-part sem, a mobilitás-törekvésekben ki-kitörő vágy eme titokzatos tárgya.

A falu történelme, mint a mobilitás lehetőségének/lehetetlenségének a története: a napisajtó 'termelési riportjai' és történelmi olvasókönyvek fejezetei kiemelt helyen számolnak be a helyváltoztatást, a távoli helyekkel folytatott kommunikációt lehetővé tevő technikai vívmányok (mindig megkésett) megjelenéséről: az új út átadása, a vasútállomás megközelíthetőségének javulása, a buszközlekedés beindulása – szilárd útjelző karók, időben és térben, valóságosan és metaforikusan egyaránt. Vagy egy másik képpel élve – ahogyan szinte kényszeres törekvések történnek arra, hogy a falu hozzákapcsolódjon a távolabbi kontextusokhoz, szerves ponttá váljon a szomszédságok összefüggésrendszerében; afféle lusta, ráérős pókok életet mentő, leszakadást gátló védőhálókat szőnek a település körül az úthálózat, a vasúthálózat, vagy újabban a világháló formájában.

IV.

E földrajzi terekben lejátszódó sajátos folyamatok rendelkeznek valamilyen társadalmi-történelmi háttérrel is, mindemögött ott van egy emberélet feszítávja, 70-80 év magyar társadalomtörténete, amely létrehozta, majd később sokszor meg is semmisíti e helyszín sajátos szereplőit: a két világháború közötti középnemesi családot, a falubeli zselléreket, az erdőben meghúzódó betyárokat és haramiákat, az amatőr régész és szélsőjobb lapocskákba irogató tanítót, a faluszéli putrik számkivetettjeit, a valahogy/valamikor idevetődött egykori muzeológust, a polgári kört szervező német háztulajdonos asszonyt.

A helyi termelőszövetkezet zokni- és harisnyakötő melléküzemágának brigádja.
A Somogy Természetvédelmi Egyesület tulajdona, az 1970-es évek.

Az idő metszetét figyelve legfeltűnőbb az e helyeken megvalósult életformák hihetetlen illékonyasága vagy – kicsit általánosabban – az emberi törekvések/szándékok esetlegessége: noha több évtizedig itt éltek, alapvetően meghatározták a falu életét, felépítették és belakták a kastély és a park minden egyes négyzetcentiméterét, s csak 50 éve tűntek el végképp a tájról – mégis, alig hallani valamit az egykori középnemesi familiáról, egy-két öreg halvány és bizonytalan emlékein kívül. Vagy ott vannak az erdőben oly sokáig virágzó települések, amelyek esetében alig 10 év elegendő volt ahhoz, hogy csaknem mindenki elmeneküljön belőlük, s további 10-20 év elmúltával az épületek, az egykor gondozott terek is teljesen eltűntek. De nem pozitívabb a kastély épületében működött zokni- és harisnyagyár emlék-mérlege sem: pár homályos brigádfotó, néhány emléktöredék, ennyi maradt az alig 10 éve még félszáz embernek – a falunak – megélhetést biztosító munkahelyből. Semmi maradandóság, állandóság, csak homályos nyomok, bizonytalan halmazállapotú múlt-törmelékek, nem-szívesen-emlékező túlélők – ez szolgál háttérként és keretként (de milyen háttérként és milyen keretként?) a jelenleg e térben (és e térrel) tevékenykedők számára.

A 'lokálisok törekenysége' – mintha erre a valamelyik antropológia-könyvől származó fejezetcímre reflektálnának csupán, úgy halmoznak példát példára a földrajzi térben megfigyelhető átalakulások, változások. A lokalitás, ahogyan próbálja magát – néha szó szerint – meghatározni, körülárkolni, felépíteni, hogy aztán a figyelem lankadtával, egy váratlan időpontban hol egyszerűen az entrópia, a hiányzó emberi energia, hol külső agresszív támadások véget vessenek e törekvéseknek. Előfordulhat az is, hogy egyszerűen a távoli politikai hatalom avatkozik be, hogy megszüntesse a számára elviselhetetlen, zavaró lokális különlegességeket és saját (ideológiai torz)képeire formálva homogenizálja a teret – s ekkor nem árt egy jól hangzó, tetszetős jelszó, mint például az 'Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió'. Vagy a közvetlen környezetből is érkezhetnek olyan – általában valamilyen hatalmi, uralmi rendszer által támogatott – hatások, amelyek megszüntetnek, felborítanak korábban érvényes maguktólértetődéseket. Strukturális Kényszer, Véletlen, Tehetetlenségi Nyomaték – ők a helyek felszámolóbiztosai.

Idő és tér küzdelme zajlik ezeken a helyeken és helyekért: és az Idő távolról sem az a szép, fáradtarcú, fehér ruhás asszony, aki önnön elmúlását siratja; inkább hol hatalmas pörölycsapásokat a térre mérő, régmúlt korokból származó, atavisztikus őslény, hol apró, de kellemetlen fullánkjával mindig támadásra kész bögöly – és minden e kettő között, számtalan alakváltozat. A Tér pedig hiába emel néha erősebb, néha gyengébb bástyákat, húz fel rendíthetetlennek tűnő, körmönfont védműveket vagy kétségbeejtően egyszerű falakat – örök vereség a sorsa. S aztán, e prehistorikus küzdelem megtörténte után, lassan megelevenedik a még füstölgő, sűrű és üszkös táj, s az alig kihűlt zsarátnokok között botorkálva furcsa alakok jelennek meg, akik ruhájukat leporolva nekikezdenek... újrakezdek... megint elkezdik – hogy aztán kisvártatva megjelenjenek mások is: akik mindezt figyelik...

JANUS

A képeket válogatta és a füzetet szerkesztette: Somlyódy Nóra

Előkészítés: Tér Nyomdai és Grafikai Stúdió

Készült: Bornus Nyomda, Pécs

Megjelent: 2002. november 26.